

Травма війни і лікування мовою в романі Володимира Рафєєнка

Мондегрін (пісні про смерть та любов)

War trauma and language treatment in Volodymyr Rafeenko's novel *Mondegreen (Songs of Death and Love)*

Abstract

With the beginning of the Russian aggression, a significant number of Ukrainians who had avoided communication in the Ukrainian language or had not considered it necessary to know it, distanced themselves from their national identity, began to activate the „dormant”, feeling the consequences and realizing the reasons for such a „rootless cosmopolitanism”. The article analyzes the return to national roots on the example of Volodymyr Rafeenko's novel *Mondegreen (Songs of Death and Love)*. The main character of the novel, Habinsky, an immigrant from Donetsk region, lived in Kyiv, consistently mastered the Ukrainian language, and it was under the influence of the change in linguistic self-expression that the personal content of the main character transformed. Habinsky's linguistic self-identification mobilizes narratives of historical memory, the attributes of which are national symbols, archetypes, and family memory.

Keywords: worldview paradigm, national identification, linguistic identification, historical memory, national symbols.

Trauma wojny i uzdrawianie poprzez język w powieści Wołodymyra Rafiejenki *Mondegrin (pisni pro smert' i lubow)*

Streszczenie

Wraz z początkiem rosyjskiej agresji znaczna liczba Ukraińców, którzy wcześniej, odcinając się od swojej tożsamości narodowej, unikali mówienia po ukraińsku lub nie uważali za konieczne go znać, zaczęła aktywizować swoją "uśpioną świadomość", odczuwając konsekwencje i rozumiejąc przyczyny swego rodzaju "kosmopolityzmu bez korzeni". Artykuł analizuje powrót do narodowych korzeni na przykładzie powieści Wołodymyra Rafienki *Mondegrin (pisni pro smert' i lubow)*. Bohater powieści, Gabinski, imigrant z obwodu donieckiego, przeprowadzając się do Kijowa, stopniowo opanowuje język ukraiński i to właśnie pod wpływem zmiany ekspresji językowej życiowe wartości bohatera ulegają transformacji. Językowa samoidentyfikacja Gabinskiego mobilizuje narracje pamięci historycznej, których atrybutami są symbole narodowe, archetypy i pamięć rodzinna.

Słowa kluczowe: paradygmat światopoglądowy, tożsamość narodowa, identyfikacja językowa, pamięć historyczna, symbole narodowe

Постановка проблеми

Російська агресія в Україні стала активізатором появи в українському літературному просторі бібліотеки текстів про війну. Зазвичай йдеться про так звану комбатантську літературу, автори якої, будучи безпосередніми учасниками воєнних дій, сублімують побачене/пережите у фактографічні наративи.

Інший масив текстів – це твори письменників, котрі перебувають по цей, мирний бік життя, але пишуть про війну, прагнучи її не задокументувати, а відчути, і передати досвід переживання війни не лише героями військовими, а пересічними громадянами, які, свідомо чи волею обставин, опиняються на лінії фронту чи то на окупованій території.

Осібно можна виокремити твори, які не є в повному розумінні про війну, їхнє написання радше обумовлене війною, війна у них як каталізатор пошуку героями самих себе, переосмислення по-новому реальності та свого місця в ній. Увіразнює ідейно-тематичну палітру текстів цієї групи роман Володимира Рафєєнка *Мондегрін (пісні про смерть і любов)*, виданий 2019 році, у якому трансформація особистісних змістів головного героя відбувається під впливом зміни мовного самовираження.

Мондегрін (пісні про смерть і любов) – другий твір В. Рафєєнка після роману *Довгі часи*, із яким автор дебютував перед українською читацькою аудиторією, хоча і мав уже при цьому і творчий доробок, і визнання. Інтерес до цих творів викликаний тим, що вони про Донбас, і написані корінним мешканцем регіону, який, із одного боку, є виразником його ментальності, а з іншого – є травмованим війною, яка „стала на захист” специфічної самотності Донбасу.

Усе життя В. Рафєєнка пов’язане із Донецьком, від народження до, здавалося б, самоствердження та особистісного становлення. І все це відбувалося через посередництво російської мови, яка була і мовою самоактуалізації, через виховання, освіти, мову професії – письменник філолог-русист, і мовою творчого самовираження. Увесь творчий доробок В. Рафєєнка, крім творів *Довгі часи* (який хоч і написаний російською мовою, але відразу ж перекладений М. Кіяновською українською) та *Мондегрін*, російськомовний, більше того, інкорпорований у російський літературний дискурс: письменник доволі активно друкувався в російських виданнях, неодноразово був лавреатом російських літературних премій. Варто хоча б згадати *Російську премію* фонду *Інститут євразійських досліджень* для російськомовних письменників, що проживають за межами Росії, лавреатом якої він був двічі, і останньою з яких відзначений 2012 року, за якихось два роки до анексії рідного міста.

Лише за цими ідентифікаційними означниками В. Рафєєнко поза його самовираженням став репрезентантом ідеологічного мейнстріму під назвою „руський мир”: „Це гасло — захищати російськомовних — зробило з мене одночасно й жертвою, і причиною війни. Люди, які прийшли до мого міста, зробили війну моєю особистою справою” (Рафєєнко, 2019).

Війна для В. Рафєєнка стала точкою біфуркації. Вимушений переїзд із рідного Донецька до Києва, тягар причетності до війни, політичні спекуляції, унаслідок яких мова стає зброєю агресії, спричиняють до того, що письменник вдається до контрборотьби, захисту теж через посередництво мови: „Відчуваючи цю війну як свою, я вирішив вивчити українську та написати нею роман. Коли я його задумував, мені

казали, що я напишу це — і тоді останній баран зрозуміє, що мова є щастям, а не проблемою. Що ніколи не треба захищати від мови” (Рафєєнко, 2019).

Вивчити мову – завдання амбітне для письменника, до того ж коли ти не просто розмовляв, а жив, творив, відчував іншою. Усю складність мети надзвичайно точно описав Ярослав Поліщук:

Сказати, що це не просто – значить, нічого не сказати. Адже йдеться про письменника, для якого мова – не просто засіб спілкування, а передусім – інструмент творчого самовираження. Піддавання сумніву авторитету мови рівнозначне саморуйнуванню творчого покликання, запереченню того символічного світу, в якому літератор знаходить сенс свого існування (Поліщук, 2018, с. 232-233).

Рішення ідентифікувати себе, свою позицію за мовною ознакою відбулося 2014 року, коли В. Рафєєнко не прийняв окупацію Донецька, тоді він поставив за мету не лише вивчити українську мову, а й долучитися до україномовної творчості, пообіцявши писати почергово твори українською та російською. Повне витіснення не лише російської мови, а й відсторонення від російської культури відбулося після повномасштабного вторгнення, коли довелося письменнику вдруге рятуватися від представників „великої культури”:

Я просто не можу більше вживати свою першу рідну мову — російську. [...] А зараз, коли доводиться щось писати чи з кимось розмовляти російською, у мене постійне відчуття болю, кардинального дискомфорту. [...] Не хочу, щоб мене могли ідентифікувати як представника російської культури. Це неприпустимо для мене. Більше неприпустимо (Ткачик, 2022).

Через мовне самопроявлення В. Рафєєнко приходить до чіткого розуміння своєї національної ідентичності, вбачаючи в цьому покликання людини „прийняти власне життя і себе в ньому, роздивитися світ і зрозуміти, хто ти такий, на що ти здатний, вибрати ту чи іншу сторону, зіграти свою малесеньку ноту і щосили її тягнути” (Кравченко, 2023).

Пережите і прожите письменником, зумовлене ним внутрішнє перетрансформування знайшло вираження в художніх текстах, зокрема в романі *Мондегрін*, у якому тема персональної ідентифікації героя в деструктивні часи є однією з визначальних у творі.

Проблеми пошуку власної тожсамості, національної належності, пізнання природи своєї ідентичності віддавна турбують людину, яка прагне досягнути їх на різних рівнях. Із цих причин ці питання є нагальними для гуманітаристики та є предметом когнітивних практик різних дисциплін.

Формування української ідентифікації процес так і незавершений. Тягар постколоніалізму, відсутність єдиної політичної стратегії з часів проголошення незалежності спричинили стан суспільства, який, за Оленою Романенко, можна номінувати як тягар репрезентації, „тягар історичних травм, які фіксує не тільки історія

України, але й кожен її громадянин...” (Романенко, 2016, с. 113). Тягар репрезентації дався взнаки і в конфліктних проявах ідентичностей, де крім власне національної, на думку польської дослідниці Олі Гнатюк, українське суспільство опинилося перед вибором наднаціональної ідентичності – європейської або ж пострадянської (Гнатюк, 2005, с. 84-85). Криза, зумовлена політичною невизначеністю української спільноти між поступом і застоєм, ще більше загальмувала процес вироблення єдиної ідеології, спільної культури, неподільного тлумачення історії, які становлять доцентрову силу формування національної ідентичності.

На культурній, крім політичної, складовій акцентують увагу більшість теоретиків національної ідентичності. Відомий дослідник націй Ентоні Дейвід Сміт наголошував, що національна ідентичність „за самою своєю суттю багатовимірна, її ніколи не можна звести до єдиного елемента...” (Сміт, 1994, с. 23), нації, на його думку, слід мислити як культурні спільноти, члени яких об’єднані спільною історичною пам’яттю, спогадами, міфами, символами і традиціями.

Найвагомішим атрибутом для дослідників заявленої проблеми є родова/історична/національна пам’ять:

За недостатнього розвитку громадянської складової національної ідентичності [...] саме соціокультурні чинники, включно з історичною пам’яттю, можуть прискорити процес формування національної ідентичності. [...] Досвід модерного націєтворення свідчить: подолання кризових явищ у національній ідентичності прямо пов’язане з актуалізацією історичної пам’яті, її консолідуючих та об’єднавчих властивостей (Зерній, 2008, с. 108-109).

Під історичною пам’яттю мусимо розуміти не фіксацію події, а образ, полишений подією, спогад, перетворений на міф, який закарбувався і передається від покоління до покоління, її атрибутами є традиції, звичаї народу, ціннісні орієнтири, національний характер, розуміння місця і ролі народу в історичній тяглості, тобто те, що на переконання Яна Ассмана, становить культурну пам’ять (Ассман, 2012, с. 148).

Консервується пам’ять, як і все буття народу, в мові. Мовна ідентичність є невід’ємним атрибутом національної ідентичності, інакше „нація, котра мислить про світ і себе в ньому категоріями позиченої мови [...], неминуче мислить несамотійно – себто сходиться з єдиної, унікальної позиції у всесвіті, приділеної лише їй...” (Забужко, 2001, с. 148). Саме мова відображає світоглядну парадигму як окремого індивіда, так і всієї нації, саме вона консолідує націю, а відтак зберігає національну ідентичність.

Мета розвідки – простежити алгоритм становлення національної ідентичності крізь мовне самовираження, запропоноване В. Рафєєнком в україномовному романі-дебюті *Мондегрін (пісні про смерть і любов)*.

Виклад основного матеріалу

Мова виявилася стрижневим елементом, який номінує національну ідентичність головного героя заявленого роману Габінського, або просто Габи, допомагає йому віднайти особистісну повноту, гармонізує порушене ментальне здоров'я. Тобто завдяки мові у Габінського з'явилася можливість заповнити всі лакуни, які залишалися неоприями в рідному Донецьку.

Оздоровлення мовою для Габінського розпочалося відразу після вимушеного переїзду до Києва в статусі переселенця. Поставивши за мету опанувати українську мову, він осмислює її перебування на маргінесах соціального життя в місті Z та ту визначальну роль у націєтворенні, яку вона мала б виконати за відповідних обставин. Габінський знав українську, вірніше читав українською, однак ніколи не говорив нею, бо не було з ким, навіть знайомство з україномовними хлопцями не змінило ситуації: українська в Донецьку звучала лише „серед своїх”, за інших обставин „свої ж” переходили в спілкуванні на російську. Причина такої непослідовності для Габінського очевидна: це гордість за свою національну приналежність і водночас комплекс меншовартості, який нівелював національну ідентичність: „Тому в ті роки [...] і не мала Україна шансів на порозуміння між різними прошарками інтелектуальних еліт і утворення єдиної нації [...]. Нікому не боліло формування спільного культурного простору. [...] Принаймні в межах Донбасу” (Рафєєнко, 2019, с. 19). Із цих причин і головний герой був позбавлений того гармонізуючого фактору, „який може поєднувати особистість із соціокультурною спільнотою, давати їй почуття належності не лише до групи людей, а й відчуття дому, спорідненості із землею та іншими людьми, котрі живуть на ній” (Лісовий, 2012, с. 130).

Габінський у своєму житті сформував поведінкові принципи, які б максимально захищали його від соціальної інкорпорованості, це, по-перше, „катехізис блаженного незнання” (Рафєєнко, 2019, с. 99), який він всотав ще з дитинства і довів до абсолюта у своєму донецькому житті. Не знати ні про кого і ні про що, відсторонитися від світу, замкнутися в мушлі особистісно-емоційних переживань – це стало маркером регіонального конформізму, і це при тому, що Габінський інтелектуал, викладач університету, філософ, тобто людина, яка мала б бути орієнтованою на соціальну реалізацію, чутливою до найменших суспільних зрушень. По-друге, прагнення асимілюватися, зокрема і щодо мовної самореалізації. Таким чином, неухильно діяла „стратегія герметичного життя” (Рафєєнко, 2019, с. 98), яка, з одного боку, була єдиним

способом „не мучитися, не вбиватися жалем і тугою, не кричати уві сні” (Рафєєнко, 2019, с. 98), а з іншого, максимально не сприяла формуванню особистісної цілісності.

Внутрішня еміграція Габінського з Донецька до Києва, зумовлена не просто війною, у якій використовується зброя, що несе руйнацію і смерть, а війною екзистенційною, або ж, як означив у заявленому романі його автор, війною „небуття з буттям” (Рафєєнко, 2019, с. 109), у якій зішлись в непримиренній протидії ідейно-аксіологічні матриці, відразу оприявила для нього інтегративно-означувальну роль української мови: „Не говорити державною мовою, та ще й проживаючи у Києві під час війни, було якось невдобно” (Рафєєнко, 2019, с. 21).

Прийняття української мови вимагає від головного героя не просто її глибокого вивчення, яке зводиться не лише до засвоєння традиційних мовних норм чи до розуміння історико-мовних процесів, він прагне відчувати й усвідомити її, проникнутися нею, як генетичним фактором ідентифікації, адже вона „відтворює спогади, бажання, прагнення, котрі є спільними для всіх представників нації, її різних поколінь, тому мовна суголосність активізує спільність національного життя, відіграє роль своєрідної матриці досвіду думок, переживань і долі” (Кубаєвський, Лук'яненко, 2009, с. 66). Габінський, розмовляючи українською сам із собою, аби пришвидшити її вивчення, ніби смакує кожним словом, прислухається до нього, віднаходить невлітими перегуки з іншими словами, підбирає синонімічні ряди: „...переселитися (а це ж не тільки географічне поняття), щоб оселитися в оселі (*осаджуватися, осадитися, сідати, (о)сідати(ся), осісти(ся) на чому, пооселяватися, посідати, поосідати(ся), сідати, сісти осадю*)...” (Рафєєнко, 2019, с. 22), „...чортова фуга, хуга, завія чи хуртеча (*кому яка лексема в цей час ближча*)” (Рафєєнко, 2019, с. 25), „почала плямкати (*чвакати, жвякати*)” (Рафєєнко, 2019, с. 127), „з останнім гудком металургійного (*він же гамарний*) заводу” (Рафєєнко, 2019, с. 25).

Мова для Габінського стає активізуючим фактором усіх рівнів свідомості. Його мовлення, крім вже зазначеного лексичного багатства, починає характеризуватися постійними цитатами, алюзіями, ремінісценціями з художніх текстів різного штибу: творів усної народної народної творчості (наприклад, цитати „ей, матко, моя матко, виховуй ме гладко, від неділі до неділі, як червоне ябко” (Рафєєнко, 2019, с. 14) із коломийки, „Бідна ж моя головонько, Що ж рано з виря вийшов, Що по горах сніги лежать, По долинах води стоять” (Рафєєнко, 2019, с. 45) із давньої щедрівки, яка своїм змістом сягає трипільської культури, „Ой козаче, що робить будем? Ой, ой, ой, ой, ой! Ой треба ж нам та колисочки, ой ти душка мой! Од Києва до Ростова, сюда-рита, й

рита, й том, Колисочка берестова, гоп-тіра, ром-бом-бом!” (Рафєєнко, 2019, с. 118) із жартівливої пісні), класиків української літератури (як-от, „якась лиха сила пересмикнула всім тужавим тілом, перегнула його, скрутила болюче поранені кості” (Рафєєнко, 2019, с. 14) (*Велика рідня* Михайла Стельмаха), „Миколай від хробаків Порохном узявся. Сам спаситель на вратах Поздовж перепався” (Рафєєнко, 2019, с. 64) (Степан Руданський *Просьба*), „Насилу сотника збудили та розказали: так і так! Перехрестився неборак, коня найкращого сідлає і скаче в Київ” (Рафєєнко, 2019, с. 139) (Тараса Шевченко *Сотник*)), або ж знаменитого перекладу монологу Гамлета („Згадай мої гріхи, наяда, ти в своїй молитві” (Рафєєнко, 2019, с. 119)).

Прикметно, що у свій донецький період життя герой вдається до нечастих цитувань лише одного твору і, звичайно ж, російськомовного. Йдеться про пісню часів Другої світової війни *В землянке*. До речі, ця ж пісня звучить і на центральній площі міста в кульмінаційні дні перед московським вторгненням, і якщо для Габінського вона співзвучна його інтимним переживанням, то натовп, виконуючи її та не менш відому *Катюшу*, ніби вводять себе у транс, готуючись прийняти окупацію, жити в розрусі та суцільній розгубленості та невизначеності.

Ще одна поезія цитується в цей період, але не вустами Габінського, це славнозвісні *Скіфи* Олександра Блока, однак у контексті деструктивних процесів, запущених нацією, яку Блок так пафосно оспівує, наведені в тексті рядки звучать вкрай прямолінійно та натуралістично. Їх промовляє карикатурно-саркастичний персонаж „у сарафані, в кокошнику, надягнутому на помаранчеве кепі, в автентичних російських лаптях і з величезним червоним чувалом у сильних чоловічих руках, повним самоварів та православних ікон” (Рафєєнко, 2019, с. 144-145) на фоні відомої попсової пісеньки „а ты опять сегодня не пришла” (Рафєєнко, 2019, с. 145). Сатирична картина цієї мізансцени ніби акцентує на мові як оціночному маркері особисті.

Зауважимо, що для Габінського знання національної літератури оприявилось ніби саме собою через прийняття української мови. Обставини, за яких головний герой апелює до художніх текстів канону української літератури та нечастих звернень до російських творів і пісенних текстів, їх емоційні та сутнісні характеристики, утверджують думку про те, що література є потужним каталізатором формування національної тожсамості, а для того, щоб вона стала „єдиною консолідуючою одиницею, їй необхідно пройти етап усвідомлення своєї національної своєрідності через ціннісне розрізнення від інших культурних і національних смислів” (Урись, 2021, с. 184). Таким чином, цитація у творі дозволяє простежити духовно ціннісне

становлення героя, котрий сепарує своє, національно детерміноване, від чужого, хоча й такого, що довгий час нав'язувалося, як спільний (читай російський) етнокультурний простір, згадаймо, як відреагували батьки Габінського на його пропозицію їхати з Донецька: „ты рассуждаешь, как нерусский человек” (Рафеєнко, 2019, с. 110).

Мовна самоідентифікація Габінського мобілізує також наративи історичної пам'яті, атрибутами якої постають національні символи, архетипи, пам'ять роду. Результатом тривалої нівеляції (принаймні для героя у все його життя) національно-культурної самотності, зокрема мовної, є те, що лише в процесі своєї українізації в нього оживають спогади про присутність української мови в його дитячі роки. Колоритною українською мовою зі східним суржилом розмовляла його бабуся, єдина україномовна в їх родині, як нагадування про автентичність Донбасу. Вона, власне як це і трактується у фольклористиці, для героя була хранителькою національної ідентичності і провідником у світ національних образів. Із її розповідей у життя Габінського прийшли праобрази хробака Лаврентія, але передусім Кобилячої голови, архетипного образу однойменної казки.

Праобраз Кобилячої голови дешифрують, як і обряд ініціації, пройти який спроможний персонаж, котрий демонструє моральні чесноти, і символ смерті, оскільки винагороджують померлі пращури тих, хто проявив поштивість, а карають смертю того, хто не пройшов випробування. Проте всі ці трактування синтезуються в архетипі Тіні.

В. Рафеєнко по-своєму, метафорично обігрує заявлений архетип. Невідступно супроводжує Кобиляча голова Габінського в його вже київський період, період, коли внутрішньоособистісний конфлікт героя суттєво позначився на його ментальному здоров'ї, коли він почав реагувати на свою самоідентифікацію крізь призму мови: „Доки розмовляв із собою рідною російською, був собі людина людиною. А як другу заходився вивчати, усіляке казна-що на ум почало спадати” (Рафеєнко, 2019, с. 10-11).

Оскільки Тінь, за вченням Карла Густава Юнга – це, зокрема, і травма минулого, то її потрібно прийняти як творчий акт задля самопізнання і самоцілення [Юнг, 1996]. Зауважимо, що йдеться про травму не лише персональну, Габінський проживає та спокутує травму попередніх поколінь, які змирилися з ануляцією всього українського, прийнявши на себе означник „русский”.

Кобиляча голова невідступно супроводжує Габінського в його деформованій реальності, він приймає її, і разом із нею, а можливо і завдяки їй, „через спогади про неіснуюче минуле, через казки і сновидіння [...] зустрічається нарешті з буттям”

(Рафеєнко, 2019, с. 23). Із її „приходом” він „став бачити справжню сутність людей [...] Він їх бачив [...] внутрішнім тихим оком. І посміхався тихенько, розуміючи, що не тільки задля вивчення мови послав його Всесвіт у столицю України, а ще й для боротьби, та, ясна річ, задля майбутньої перемоги” (Рафеєнко, 2019, с. 35-36).

Однак ця боротьба та бажання перемоги залишаються незреалізованими за відсутності національної пам'яті загалом та персональної родової пам'яті зокрема. Власне без якої неможливе й становлення національної ідентичності, адже „засвоєння історичного досвіду минулих поколінь, їхніх традицій, інтересів, цінностей є джерелом тієї духовності, що лежить в основі національного самопізнання...” (Лобко, 2006, с. 336). Габінський є нащадком покоління (до того ж специфічного регіону), для якого, за словами Анатолія Свідзинського, „знекорінення” роду, втрата поколіннєвих зв'язків була запорукою виживання: „Не знати про країну та місто, про друзів і подруг, про жінок і чоловіків, про їхніх дітей та бажання, про світло й темряву, батька й матір, братів і сестер, про бабусю й дідусів, про їхнє минуле, про своє майбутнє” (Рафеєнко, 2019, с. 99). Однак „нова жахлива і незбагненна мовна пам'ять” (Рафеєнко, 2019, с. 22-23) реанімує трагічні сторінки життя предків головного героя.

Персональна історія розстрілу на очах неповнолітніх дітей батьків його рідного та двоюрідного дідів є одиничною проєкцією трагічної долі всього українського народу. Убивство більшовиками заможних, освічених господарів резонує для читача з масовою боротьбою нової радянської влади з тодішньою українською сільською буржуазією – куркулями або ж винищенням славетних родів на кшталт Симиренків. Незнання або ж небажання знати історію роду слугувало імунітетом від родинних зав'язків із ворогами народу, не даремно ж брат розстріляного прадіда героя став адміралом радянського флоту.

Габінський відновлює безперервну тяглість роду, реконструюючи пам'ять про минуле, чому сприяла мовна концептуалізація героя. Він пізнає історію сім'ї крізь призму тих категорій, які роблять її невід'ємною частиною історичної пам'яті нації.

Висновки

Позиція головного героя роману В. Рафеєнка *Мондегрін* позбутися так званого синдрому мовного колоніалізму призвела до повного перезавантаження його особистісної тожсамості. Опанування української мови залучило ті константи, які, експлікуючись, формують національну ідентичність.

Будучи позбавленим особистісної цілісності, що метафорично перегукується з деструктивним станом його психічного здоров'я, Габінський заповнює всі

соціокультурні лакуни. Вивчення мови занурює його в світ української художньої літератури, за допомогою якої він пізнає духовну культуру нації, завдяки мові він актуалізує призабуті національні символи і архетипи, які є джерелами національної самосвідомості народу, зрештою він відновлює пам'ять свого роду, а відтак і національну пам'ять. Прикметно, що твір закінчується поверненням Габінського до реальності, з перспективою його професійної реалізації, причиною його ж душевного неспокою називається війна. У контексті представленого твору мова насправді виявилася цілющим засобом: вивчення мови гармонізувало особистість героя, він сформував свою національну ідентичність, він готовий соціологізуватися, а не жити за законами напрацьованої стратегії „герметичного життя”.

Бібліографія

- Ассман, А. (2012). *Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті*. Київ: Ніка-Центр [Assman, A. (2012). *Prostory spohadu. Formy transformatsiyi kul'turnoyi pam'yati*. Kyiv: Nika-Tsentr].
- Гнатюк, О. (2005). *Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність*. Київ: Критика [Hnatyuk, O. (2005). *Proshchannya z imperiyeyu. Ukrayins'ki dyskusiyi pro identychnist'*. Kyiv: Krytyka].
- Забужко, О. (2001). *Хроніки від Фортінбраса: Вибрана есеїстика 90-х*. Київ: Факт [Zabuzhko, O. (2001). *Khroniky vid Fortinbrasa: Vybrana eseyistyka 90-kh*. Kyiv: Fakt].
- Зерній, Ю. (2008). Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності. *Політичний менеджмент*, 5, с. 104-115 [Zerniy, Yu. (2008). *Vzayemozvyazok istorychnoyi pamyati ta natsional'noyi identychnosti. Politychnyy menedzhment*, 5, s. 104-115].
- Кравченко, А. (2023). *Боротьба між неможливістю і правом говорити про війну: Роман «Петрикор» від Володимира Рафєєнка*. Електронний ресурс: <https://life.pravda.com.ua/culture/2023/10/22/257135/> (доступ: 15.12.2023) [Kravchenko, A. (2023). *Borot'ba mizh nemozhlyvistyuu i pravom hovoryty pro viynu: Roman «Petrykor» vid Volodymyra Rafyeyenka*].
- Кубаєвський, М., Лук'яненко, С. (2009). Концептні імплікації у вивченні взаємозв'язку ідентифікації й ідентичності. *Психологія і суспільство*, 3, с. 58-68 [Kubayevs'kyu,

- М., Luk'yanenko, S. (2009). Kontseptni implikatsiyi u vyvchenni vzayemozvyazku identyfikatsiyi y identychnosti. *Psykholohiya i suspil'stvo*, 3, s. 58-68].
- Лісовий, О. (2012). *Соціокультурна самоідентифікація особистості*. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова [Lisovyy, O. *Sotsiokul'turna samoidentyfikatsiya osobystosti*. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova].
- Лобко, Н. Пам'ять роду як вияв первинних форм згуртування українців. (2006). В: *Український досвід спільного згуртування* (с. 336-346). Київ: Українська видавнича спілка [Lobko, N. Pam'yat' rodu yak vyav pervynnykh form zhurtuvannya ukrayintsiv. (2006). V: *Ukrayins'ky dosvid spil'notnoho zhurtuvannya* (s. 336-346). Kyiv: Ukrayins'ka vydavnycha spilka].
- Поліщук, Я. (2018). *Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі*. Чернівці: Книги – XXI [Polishchuk, Ya. (2018). *Hibrydna topohrafiya. Mistsya y ne-mistsya v suchasniy ukrayins'kiy literaturi*. Chernivtsi: Knyhy – XXI].
- Рафеєнко, В. (2019). *Мондегрін (пісні про смерть та любов)*. Чернівці: Meridian Czernowitz [Rafeyenko, V. (2019). *Mondegrin. Pisni pro smert' ta lyubov*. Chernivtsi: Meridian Czernowitz].
- Рафеєнко, В. (2019). *Як мова визначає пам'ять*. Електронний ресурс: <https://zbruc.eu/node/91540> (доступ: 02.08.2023) [Rafeyenko, V. (2019). *Yak mova vyznachaye pam'yat'*].
- Романенко, О. (2016). Ідентичність нації та тексту: як сучасна українська література формує інтенсивні образи національної ідентифікації. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*, 7, с. 112-120 [Romanenko, O. (2016). Identitynist' natsiyi ta tekstu: yak suchasna ukrayins'ka literatura formuye intensyvni obrazy natsional'noyi identyfikatsiyi. *Literaturnyy protses: metodolohiya, imena, tendentsiyi*, 7, s. 112-120].
- Сміт, Ентоні Д. (1994). *Національна ідентичність*. Київ: Основи [Smit, Entoni D. (1994). *Natsional'na identychnist'*. Kyiv: Osnovy].
- Ткачик, Н. (2022). *Володимир Рафеєнко: Я повністю відмовився від російської мови*. Електронний ресурс: <https://novapolshcha.pl/article/volodimir-rafyeyenko-ya-povnistyu-vidmovivsya-vid-rosiiskoyi-movi/> (доступ: 15.12.2023) [Tkachyk, N. (2022). *Volodymyr Rafyeyenko: Ya povnistyu vidmovivsya vid rosiys'koyi movy*.].
- Урись, Т. (2021). Художня література як джерело формування національної ідентичності у культурній парадигмі розвитку особистості. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 35. Том 5, с. 183–190 [Urys', T. (2021). *Khudozhnya literatura*

yak dzherelo formuvannya natsional'noyi identychnosti u kul'turniy paradyhmi rozvytku osobystosti. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk*, 35. Tom 5, s.183-190].

Юнг, К. Психологія та поезія (1996). В: М. Зубрицька (упоряд.), *Слово, знак, дискурс: антологія світової літературно-критичної думки* (с. 93-108). Львів: Літопис [Yunh, K. Psykholohiya ta poeziya (1996). V: M. Zubryts'ka (uporyad.), *Slovo, znak, dyskurs: antolohiya svitovoyi literaturno-krytychnoyi dumky* (s. 93-108). L'viv: Litopys].